

הוויכוח על מקום גיד הנשה עוד על המעשה בגאון רבי יהונתן ובמנקר

בימי הגאון רבי יהונתן אייבשיץ (ת"נ-תקכ"ד [1764-1690]), בעל ה'אורים ותומים' וה'כרתי ופלתי' ועוד, היה 'מנקר אחד בעל תורה ומומחה מאוד', שהרעיש וטען שהכל טועים בזיהוי מקומו וטיבו של גיד הנשה (שעל פי המקובל הוא העצב הראשי העובר מהאגן לירך בשתי הירכיים), ולדבריו הוא חלק אחר בגוף הבהמה. ולא היה מי שיכול היה להוכיח לו את צדקת המסורת המקובלת, עד שהגיע אל רבי יהונתן בשבתו בפראג, והוא הצליח לשכנע אותו בצדקת המסורת, לאחר שהראה לו שכתוב בסמ"ג שאיסור גיד הנשה נוהג בזכרים ובנקבות, ואילו המקום שעליו הצביע אותו מנקר נמצא רק בזכרים ולא בנקבות; ובעקבות הדברים 'אשתקיל מילוליה'.
זוה לשון הגאון רבי יהונתן (כרתי ופלתי, מהדורת מכון זכרון אהרן בעריכת ר' ישכר דוב גרוסמן [כולל תיקוניה והערותיה]), ירושלים תשס"ז:

והנה בזמני היה מנקר אחד, אפילו בעל תורה ומומחה למאוד, ונשתבש בדעתו לומר על גיד אחר שהוא הגיד האמיתי, ועד היום הזה טעינו נחנו ואבותינו בגיד שאינו גיד שאסרה התורה. והיה הולך ושב בכל ארץ אשכנז ומרעיש הבריות, עד שבא לפראג והציע דבריו לפני חכמי העיר הגאונים. ואני חקרתי ובדקתי את הדבר, ומצאתי שזה הגיד אינו רק בבהמות זכרים ולא בבהמות נקבות, ואז הראיתי לו סמ"ג [15] [צ"ל סה"נ = סדר הלכות ניקור מבעל העיטור הנדפס בטור יו"ד סוף סי' סה] [16] שכתב דגיד הנשה נוהג בזכרים ונקבות, ועל ידי כן אשתקל מילוליה. ועכ"פ אין לסמוך בניקור כי אם על בקי וירא ה' מרבים, ומיום עומדי על דעתי שלמדתי הלכות ניקור להיות בקי בהן ובשמותיהן לא סמכתי על מנקר כי אם מה שהייתי מנקר בעצמי, ויגיע כפי אכלתי.

ובהערות שם:

15. דברי הסמ"ג קאי על בני אדם, כמו שכותבין כל מוני מצוות על המצוות שהמה שוים בכל שנוהגים בזכרים ונקבות! עי' בשו"ת חת"ס יו"ד סי' ט"ט שרבים תמהו על דברי פלתי אלו שנראה לשגגה גדולה, וע"ש מה שכתב ליישב. וע"ע בתורה שלימה פרשת וישלח אות קס"ט, דכעת נודע שבספר כו"פ שנדפס בחיי המחבר ויש עליו הגהות מכת"י המחבר תוקן במקום שנדפס בסמ"ג דצ"ל בסה"נ, והיינו בסדר הניקור מבעל העיטור הנדפס בטור יו"ד סי' סה, ושם אכן מבואר

דנוהג גם בבהמות נקבות, ואם כי לא נזכר מהיכן נודע כעת - אבל בירחון שערי ציון חוברת היובל שנת תר"צ סי' כ"ה כותב הרב שלמה מיכאל נעכעס כי אצלו נמצא הספר הזה מדפוס אלטונא תקכ"ג בהגה"ה זו. ועי' בפרישה סי' ס"ה אות נ"ו (ברוך טעם).

16. עיין בהערה הקודמת. והנה בין כך צריך להגיה כאן בדברי רבינו, דבסמ"ג ל"ת קלט לא נזכר מענין זה דבר במי נוהג המצוה הזאת בזכרים או אף בנקבות. ועיין בהגהות הרא"ש טרויב לבה"ג סימן סא דף תרכ"ז דיבור א אות מה, שכתב דצריך להגיה בכרתי סה"ג, וכוונתו לספר הלכות גדולות שם, שמבואר שם כן, עיי"ש. ובהגהות הרע"ז הילדסהיימר לבה"ג שם העיר דבבה"ג הדברים שתומים, אלא ברבינו ירוחם דיני ניקור (נט"ו אות יד קכח ע"ב) מפורש כן. וכן העירו על הרא"ש טרויב בחדרי דיעה סעיף ה, ובגילוי דעת ס"ק ז, דאין כוונת הבה"ג לבהמות זכרים ונקבות, עיין בדבריהם. ועיין עוד בשו"ת מהר"י אסאד יו"ד סימן קב, ובשו"ת טוב טעם ודעת מהדו"ק סימן קי, ובשו"ת מהרי"א הלוי ח"א סוף סימן לו, ובשו"ת ערוגת הבושם יו"ד סימן סד אות ד'.

דברים אלו של רבי יהונתן מופלאים כידוע, ועוררו דיונים אצל רבים מהאחרונים, כפי שצוין לחלקם בהערות כנ"ל, החל מהחתם סופר (הנ"ל), הגאון ר' זלמן מוילנא (הו"ד בספר תולדות אדם), הגאון ר' אברהם שמעון טרויב (כנ"ל), המהרש"ם מברעזאן (דעת תורה שם), בפתחי תשובה על אתר ועוד. כאמור יש שהציעו שנפלה טעות דפוס בכרתי ופלתי, ובמקום סמ"ג צ"ל: סה"ג = ספר הלכות גדולות, או שיש לגרוס: סה"נ = סדר הלכות ניקור.

בשנת תר"צ פרסם הרב שלמה מיכאל נעכעס, רב בלוס אנג'לס בקליפורניה ב'שערי ציון' הירושלמי וב'פרדס' הניו-יורקי (שנה ד חוברת א), שברשותו ספר כרתי ופלתי שנדפס בחיי רבי יהונתן באלטונא תקכ"ג, ועליו הערות בכתב יד שלדברי הכותב הם עצם כתב יד קודשו של המחבר רבי יהונתן¹, ושם הועבר קו על המילה 'סמ"ג', ותחתיה נכתב 'סה"נ'. דברים אלו הובאו בכמה וכמה ספרים².

לספרים אלה, שצוינו גם ע"י בעל המאמר האחרון בנושא זה ב'המעין' גיל' 213 (עמ' 90 ואילך; וראה להלן), יש להוסיף מקורות חשובים שעסקו בדבר ונשמטו ממנו (לרבות הרשומים בהערות המהדורה החדשה הנ"ל), ואלו הם: מהר"י אסאד ומהרי"א הלוי הנ"ל, הרחיד"א (מחזיק ברכה יו"ד סי' יג), הר"י גרינוואלד בשו"ת ערוגת הבושם והגאון ר' שלמה קלוגר (הנ"ל), ר' שלום שכנא צ'רניאק (משמרת שלום על הפרמ"ג יו"ד סי' סה), הרב אליעזר יהודה וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר חלק ח

1 אולם לא נאמר מאומה מנין לו לכותב שהגהות הם מעצם ידי המחבר. וראה להלן בדבר השמועה על גילוי של הטופס הזה.

2 הר"י פצנובסקי, פרדס יוסף, פיטרקוב תרצ"א, פרשת וישלח; הרב קלמן יצחק קאדישעוויץ, תולדות יצחק, קיידאן תרצ"ו, סי' קט; הרמ"מ כשר, תורה שלמה פרשת וישלח נ"י תשי"ב פרק לב אות קסט; ר"ש אשכנזי, אלפא ביתא תניינא דשמואל זעירא, ירושלים תשע"א, ח"א עמ' 195.

סימן כה וחלק יח סימן סג וחלק כב סימן מג, האנציקלופדיה התלמודית ערך גיד הנשה, מחותני הג"ר ישעיה אפשטיין זצ"ל בתלפיות שנה ד חוברות ג-ד, ר' יעקב גרשון קצנלבויגן (אהלים ליעקב), ר' יהודה נחשוני (הגות בפרשיות התורה), ר"מ שטרן (התורה והמצוה), ר' ישראל הרצברג (במהדורתו לחידושי ר' יהונתן), ר' ישכר רובין (טללי תורה), ר' שמואל אהרן יודלביץ (מעיל שמואל), ר' צבי מושקוביץ (פרדס צבי), גנזי יוסף שוורץ צו אות כ, ר' אברהם קורמן (האבות והשבטים, תשמ"א), ר' חיים יעקב צוקרמן (אוצר חיים, בראשית, ת"א תשכ"ו, עמ' קנח), שו"ת אריה דבי עילאי יו"ד סי' ד, 'המאסף' שנה ג גיליון יט סעיף לב, ראשית בכורים ח"ב בסופו, שו"ת בית יצחק יו"ד ח"א סי' צח, אעלה בתמר (מתורת מרן החזון איש, דברים מהגראי"ל שטיינמן והערות והוספות מהגר"ח קנייבסקי) בני ברק תשס"ה עמ' 10 (ושם בהערה צוין שהחזו"א היה מביא סיפור זה על פי דברי בעל תולדות אדם שראה בכך שגגה גדולה, והעירו שם שכיום הציעו את האפשרות של ט"ס וגם מצאו כרתי ופלתי מדפו"ר ובו הגהה ותיקון לציון המשובש וכנ"ל)³.

בסתו תשס"ד פרסם הרב פרופ' שניאור זלמן ליימן מניו-יורק קונטרס רביעי בסדרה JUDAIC STUDIES בנושא זה בכותרת: Rabbi Jonathan Eibeschutz and the Porger. במאמר זה דן הרש"ז ליימן בפרשה זו בפרוטרוט, והביא את כל הדעות שנאמרו בדבר.

★ ★ ★

לפני כחמש ושלושים שנים, כשעסקתי בחיבור על ענייני איסור והיתר במקרא בחז"ל ובהלכה שעתיד היה להופיע בסדרה 'יד לתלמוד'⁴, תמהתי על כל החכמים האחרונים שדנו בדבר - ואף אחד מהם לא שאל את עצמו ולא אמר דבר לגבי מהות טענת המנקה הזה. למרבה הפליאה יש אפילו שהזכירו שיש לחשוש לדבריו, ושעל כן יש להחמיר בנטילת שני הגידים⁵ - ותמוה ביותר, מה שייך להחמיר בנטילת ובסילוק שני הגידים הנמצאים בכל ירך, והלוא אין אנו יודעים, ועל כל פנים איש לא פירש, מהו הגיד לשיטת המנקה ההוא!

מאחר ובגיליון 'המעין' שלפני הקודם נדפס מאמר חדש בעניין זה מאת הרב דוד מצגר: 'גיד הנשה בזכרים ובנקבות'⁶, נתעוררתי לפרסם את הדברים דלהלן. ועוד,

3 מובן מאליו שהרבה מהציונים הנ"ל הגענו אליהם תודות למאגר הנפלא 'אוצר החכמה', שכל רז לא אניס ליה, ואדרבה בזמננו יש לתמוה על מי שאינו משתמש בו (ולחילופין על מי שאינו מגלה שהשתמש במאגר מופלא זה).

4 ולא הופיע בסופו של דבר.

5 עיין פתחי תשובה יו"ד סי' סה ס"ק א, ובשו"ת טוטר"ד ח"א סי' ק, וכן בשו"ת מהרי"א אסאד חי"ד סי' קב, והובאו בשו"ת ציץ אליעזר חלק יח סימן סג.

6 לכאורה נתחדש שם רק שלאחר העיון והחיפוש בספרים דעת מחבר המאמר מסכימה לדעת הרא"ש טרויב ובעל הפרישה והבית יוסף בהבנתם בדברי הלכות גדולות ובטור, ושלא כמהרש"ם ועוד.

לאחרונה התהלכה שמועה שנתגלה מקום הטופס הזה של כרתי ופלתי מדפו"ר אלטונא תקכ"ג שהיה בידי הרב ש"ז נעכעס מלוס אנג'לס כנזכר לעיל ובו התיקון כמו שפרסם בזמנו, אלא שאמרו שההגהה הזו שייכת להרב יהונתן אייבשיץ המאוחר.⁷ לפי השמועה עתיד היה להתפרסם הדבר בגיליון האחרון של 'עץ חיים' דחסידי באבוב, אך הקובץ הופיע ולא פורסם בו דבר.⁸

לגופו של דבר יש לסכם, כי בסמ"ג חלק הלאוין מצוה קלט העוסקת בגיד הנשה אין מאומה בעניין זה, וגם אין דרך בעל הסמ"ג כלל לציין פרט זה בגופי המצוות. לשון כזו בדיוק בקשר לגיד הנשה 'נוהג בזכרים ונקבות' אין בשום פוסק פרט לספר החינוך מצוה ג, אלא ששם ברור שהכוונה היא לאישים המזוהרים על איסור זה, ולא לבהמות. בהלכות ניקור שבספר הלכות גדולות הנוסח שונה והוא בארמית, ואין הכרעה בהבנת הקטע, וקשה להוכיח משם למתקש שמדובר גם בבהמות נקבות - והרי רבי יהונתן כזכור הוכיח את המתקש עד ש'אשתקיל מילוליה'! גם בהלכות הניקור שהובאו בטור מבעל העיטור אולי יש 'דעת נוטה' למשמעות שמדובר בגיד הנשה אצל בהמות נקבות, ועדיין אפשר לטעון שמדובר שבגיד הנשה עצמו יש גידים זכרים וגידים נקבות, וההוראה שיש לחתוך את אבר הזכרות ואבר הנקבות של הבהמה, שהוא לדעת הפוסקים רק מטעמי מיאוס, היא עניין לעצמה, ואינה קשורה בהכרח לאיסור גיד הנשה. ועיין בהערות לערך גיד הנשה באנציקלופדיה תלמודית: 'עי' פרישה שם אות נו ש"ל שר"ל שהגיד בעצם הוא כזכרות ונקבות, ע"ע ניקור".⁹

כל האפשרויות הוצעו: להגיה במקום סמ"ג - סה"ג, היינו ספר החינוך [מצוה] ג, אלא שאז נשארת הפליאה על הפירוש המשונה שנקט הגאון ר' יהונתן בדברי החינוך, וכאילו טעה ח"ו בדבר פשוט (כפי שסברו בעל תולדות אדם בשם הגאון ר'

7 שהיה רב בעיר לאשיץ בפולין ונפטר בשנת תרע"ו.

8 לשאלתי מאת הרב אהרן מאיר מייזליש עורך הקובץ עץ חיים דחסידי באבוב, אמר לי הרא"מ מיזליש שאין אמת בדבר שמועה זו, לא ידוע לו על גילוי ספר כזה, ולא על מאמר שעתיד היה להתפרסם בעניין. אמנם נעשו ניסיונות לברר אצל צאצאי הרב נעכעס על מקום הטופס, אך הם לא העלו דבר. [עם ירידת הגיליון לדפוס, ובלי קשר לפרסום מאמר זה של פרופ' הבלין, נתקבל במערכת 'המעין' מאמר קצר הפותר סופית את תעלומת טופס ספר ה'כרתי' שהיה בידי הרב נעכעס, ראה להלן עמ' 100].

9 לא מובן לי מדוע במאמר ב'המעין' מופיעה הטענה הזו של המהרש"ם בשינויי צורה, פעמים 'גידים' ופעמים 'עצמות'. בעמ' 91 לאחר דברי הרא"ש טרויב הוא מעיר עליו שניתן לפרש 'דקאי על גידים זכרים וגידים נקבות'. עמ' 92 על דברי הב"י: 'ואף לפי מה שכתב עוד לפרש שם הטור מבואר דמיירי באיברי התולדה, ולא בעצמות זכרים ונקבות'... - 'עצמות' מאן דכר שמייחו? שם לאחר הבאת דברי כנה"ג: 'דלא מיירי מעצם שיש בו זכרות ונקבות אלא מאיברי התולדה'... שם עמ' 93 בתוך דברי בעל משנת אליעזר: ויותר נראה שהוא כעין שכתב בטוש"ע יו"ד סי' נו בביאור ענין זה סע' ויש גידין אחרים שנבלעים באלו זכרות בנקבות, וזה גם כוונת הבה"ג על הגידין הנבלעין אחד בחברו כזכר בנקבה, אבל אין זה עניין לשאלה אם גה"נ קיים גם בבהמה נקבה.

זעלמעלע מוולוז'ין, וכפי שמוסרים בשם החזון איש, ואז יהיה צריך לומר שהגאון מהר"י התכוון להתלוצץ במערער זה והכשילו בהבנה מוטעית. אך יתכן שמאחורי הדברים יש דברים נוספים, וראה להלן. או להגיה 'סה"ג' והכוונה לספר הלכות גדולות, או להגיה: 'סה"נ' - ספר הניקור או סדר הלכות ניקור, ואז סרה תלונת הטעות מהגאון רבי יהונתן, אלא שהפשט בדברי ספר הלכות גדולות וכן בדברי ספר הניקור קשה ומסובך, וספק גדול אם היה בזה כדי לסתום את פיו של המנקר המערער.

בנוסף, נשאר לברר מה רצה המנקר? תימה גדולה היא שכל הפוסקים וכל המחברים (עד למאמר האחרון ב'המעין' ועד בכלל) לא שאלו את עצמם מה רצה המנקר, ואיזה זיהוי הוא הציע לגיד הנשה שקיים רק בזכרים, והאם יש איזו ממשות בטענותיו או אפילו סמך כל שהוא, והרי הגאון מהר"י מעיד עליו שהיה 'בעל תורה' ו'מומחה מאוד' ושהרבה חכמים לא מצאו מה להשיב לו!

ולכאורה אם רצוננו לברר מהו הגיד שאליו נתכוון המנקר הזה, עלינו להסתמך על הסימן היחיד - אך הברור, שלשיטתו מדובר בגיד שמצוי רק בזכרים ולא בנקבות. ונראה שטענת המנקר הזה הייתה לזהות את גיד הנשה עם האבר הקרוי בחז"ל בסתמא 'גיד' וגם 'אבר'¹⁰, היינו האבר של הזכר. יסודו של פירוש-זיהוי זה כנראה בשיטה חיצונית שפירשה כך את הכתוב¹¹. שיטה זו מצוטטת על ידי רבנו אברהם אבן עזרא, המייחסה ל'חסרי דעת ותולדות' בפירושו לתורה בפרשת וישלח (בראשית לב, לג):

בגיד הנשה. ידוע, כאשר העתיקו קדמונינו ז"ל. ואין בו ספק כי אם **לחסרי הדעת ותולדות** שמפרשים שהוא האבר, ויפרשו 'הנשה' מגזרת נשים. לדעת זה המלאך שנראה ליעקב שהוא גוף, יתבאר לך, אם השם יפקח את לבבך, בפ' כי שמי בקרבו (שמות כג, כא)¹².

בשנת תשנ"ז פרסם אריה שור מאמר 'ניתוחים בבעלי חיים לצורך זיהוי בהלכה', בכתב העת בד"ד, חוברת 4. בדבריו העיר על בעיה זו, אך לא ידע להצביע על שום איבר באיזור זה שמצוי בזכרים ולא בנקבות (הצעתו שהעצב אצל הזכרים רחב

10 לגופו של דבר יש לעיין האם האבר הזה מתאים להגדרת 'גיד', שהוא אולי שריר ואולי קבוצת עצבים.

11 עולה על הדעת שאולי מדובר בפרשנות קראית, כפי שמצוי בפירושי הראב"ע שדרכו לשולל בחריפות ועוקצנות. אולם בספרי ההלכה הקראיים מובא הפירוש שהביא הראב"ע על זיהוי גיד הנשה באבר הזכרות, ושם דווקא התפלמסו עמו כדי לבטלו. כך בספר המבחר לאהרן בן יוסף, בכתר תורה לאהרן בן אליהו, ובאשכול הכופר ליהודה הדסי (הנני מודה לדידי פרופ' רבי דוד הנשקה על ההפניות הנ"ל).

12 אלא שקצת צל"ע מדברי רבי יהונתן... 'ואנכי חקרתי ובדקתי את הדבר ומצאתי שזה הגיד אינו רק בבהמות זכרים'... ותמוה איזו חקירה ובדיקה צריכים כדי להבין ולעמוד על עובדה פשוטה וגלויה כל כך!?

מהעצב בנקבות ועל כן ניתן לומר שהוא נמצא בזכרים ולא בנקבות, היא כמובן דחוקה מאוד). הוא גם העיר כלאחר יד על האפשרות שהכוונה לאבר, ואף ציין לדברי הראב"ע בנידון (ראה להלן). שור פנה להרב פרופ' יגאל שפרן ראש המחלקה לרפואה והלכה ברבנות הראשית לירושלים ומומחה למדע והלכה; והוא העלה ג"כ את האפשרות שדעת אותו מנקר הייתה שמדובר על אבר הזכר¹³.

★ ★ ★

נקודת מבט חדשה עלתה במאמרו של פרופ' רש"ז ליימן במאמרו הנ"ל. הוא הפנה לדברים שכתב רבי יעקב עמדין כנגד ר' יהונתן אייבשיץ בנקודה זו של איסור גיד הנשה, וקשר את הדברים עם שאלת השבתאות וטענותיו הידועות של היעב"ץ על רבי יהונתן אייבשיץ ובני קהילתו. וכך כתוב בספרו 'ויקם עדות ביעקב', אלטונה תקט"ו-תקט"ז, דף מח ע"ב:

...בפרטות שחטאו והחטיאו וגרמו מכשול לזולתם, ביחוד באכילת בשר אחוריים שאמר להם שניקר אותו, ושלח ממנו מנות להאכילם עד אשר יצא מאפס, ולפי הנראה והנשמע הבשר הלז ששולח להם מלא חלב, ונתכוון להכשילם בוודאי דווקא בחלבו של גיד הנשה (שהאחוריים יונקים ממנו), כמו מעשה שב"ץ ימש"ו ג"כ כמו שהועד עליו מגדולי ישראל שחשב זה לתיקון גדול ונראה שטעמו על פי דרך שיטתו היה, לפי שחשב שכבר בא משיח ונתקן ירך יעקב, וידוע ג"כ מ"ש בס"ה לפי מה שארז"ל שס"ה גידין שבאדם הם כנגד שס"ה ימי השנה, וט"ב כנגד גיד הנשה, כי על כן אסור ט"ב באכילה, ונרמז בכתוב ע"כ לא יאכלו ב"י א"ת, ר"ת תשעה אב, דהא בהא תליא, כל זמן שאין אוכלין בט"ב אין אוכלין גיד הנשה, וכשהותר ט"ב הותר גה"נ, ומאחר שהתירו פרוצים לאכול בט"ב ממילא הותר להם גם גה"נ, אדרבה נחשב להם למצוה). תפח רוחם ותדאיב נשמתם של רשעים הללו פורקי עול תורה ומצות. ונראה לעין שכל מי שאכל מזבחו וטעם בשר אחוריים שלו נכנס בו הטעם כארס בכעוס, היה לאחור ולא לפנים, ובזה פרש רשת לרגלם השיבם אחור.

ריעב"ץ יותר מאשר רומז שהחושדים חשדו ברי"א שלא ניקר כהלכה, והאכיל את חסידיו בחלב של גיד הנשה. אכן רי"א נהג לנקר בעצמו, כמו שהוא מעיד שהוא היה אוכל רק ממה שהוא ניקר, אך לא מוזכר בשום מקום שהוא נחשד שיש לו עצמו פירוש חדשני בזיהוי גיד הנשה, או דעה חריגה ביחס אליו.

13 אך שלא כמשתמע מדברי שור - לא הסתמך הרב פרופ' שפרן על מקור כלשהו, והוא אישר במכתבו אלי כי זו הייתה סברה שלו. [גם המומחה לענייני כשרות והלכה הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר השיב לי שלא ידוע לו על שום 'מועמד' שיכול להתאים להגדרת 'גיד על כף הירך' שנמצא רק אצל זכרים. העורך י"ק].

והנה כבר העיר הרש"ז ליימן במאמרו הנ"ל כי גם ר' יהונתן עצמו בספרו 'ערוות דבש' ציין לדברי הזוהר שהובאו לעיל בתוך דברי הריעב"ץ, על הקשר בין גיד הנשה ותשעה באב. אבל בעייני שם נפלאתי למצוא שר' יהונתן בספרו מביא כמה פעמים את הפירוש המחודש הזה, שביקשתי לעיל לייחסו למנקה המערער, כפירוש טוב והולם, ומסתמך על רבנו האבן עזרא, בלא להזכיר כלל כי הראב"ע דוחה את הפירוש מכל וכל הזה ומגדיר את מפרשיו כ'חסרי דעת ותולדות'. על פי פירוש זה קושר ר' יהונתן את איסור גיד הנשה לעניין יצרא דעריות, וכדבריו:

ויגע בכף ירכו, היינו יצרא דעריות, כי ירכו כינוי לאבר התשמיש, כדכתיב יוצאי ירך יעקב, ובזה נגע ובזה עדיין יש אחיזה, ולא היה אז אפשר להכניע, ולכך נקרא גיד הנשה מלשון נשים ותשמיש, כמ"ש הראב"ע בראשית ל"ב כ"ו ד"ה ובגיד. וכן רמז הגמרא שם [חולין דף] צ"א נשתה גבורתם היו לנשים, כי זהו ענין יצר הרע של עריות. ולכך אמרו טומאתה בשוליה היינו אבר התשמיש, ירך יעקב, וזהו בשוליה, סוף אדם.

ועיין יערוות דבש, ח"ב, קא ע"א:

ולכך נאמר ביעקב בלחמו עם שרו של ס"מ [בראשית לב, כו] וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו, ודרש במדרש [ב"ר עז, ד] וזוהר, זהו צדיקים יוצאי ירך יעקב שבכל דור ודור שנגע בהם. בזה תקע כף ירך יעקב, וזהו גרם לחורבן ביהמ"ק. לכך דרש הזוהר [ח"א קע, ב] כי שס"ה ימים נגד אברים, וגיד הנשה נגד תשעה באב, והוא חלק הס"מ. וזה שנאמר את גיד הנשה, היינו א"ת - תשעה א"ב, כי זהו היה על ידי שנגע בכף ירך יעקב, והיה הריגת ומיתת צדיקים, ועל ידי כך הגיע חורבן ויום תשעה באב, ולכך קשה סילוקן. וידוע תדע כי ארבעה גידים הם בכלל גיד הנשה, כי אמרו [חולין צא, א] נוהג בירך ימין ושמאל, הרי כאן שני גידין, ואמרו בכל ירך שני גידין, הן פנימי לעצם - אסור וחייבים עליו, חיצוני אסור ואין חייבים עליו, הרי כאן ד' גידים, ב' גידים החיצונים יש בהן איסורא בעלמא, ושנים גידים פנימים אסורים מהתורה, והם תכלית גיד הנשה. וכנגדן הם ארבע צומות, כי שנים, יו"ד טבת וטו"ב תמוז, הם כנגד הגידים שיש בהן איסורא בעלמא, ולכך הקילו בהם ואמרו [ר"ה יח, ב] רצו מתענים וכו', ושני צומות, ט' באב וצום גדליה, הם כנגד שני פנימים החמורים. ולכך אמרו חז"ל [שם] יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם שקשה כשריפת בית אלהינו, כי גם זה מגיד הפנימי שחיובו דבר תורה, והן הגידין שיש להם לסיטרא אחיזה, ונקבע למולם תענית...

אבל תכלית הענין, כי נודע כי אסור ליתן חלק וכח לסטרא אחרא, אבל להעבירו מעולם א"א עד שיגיע עולם התיקון אי"ה, אבל עכשיו צריכים אנו ליתן קצת חולקא לסטרא אחרא לקיימו מבלי לבערו מעולם. ולכך ביום

הכפורים שהיה ממש נבער מעולם צריכין אנו לשלח שעיר המדברה, ליתן לס"מ כח לחזקו לשעה. והנה כל כוחו ואינו הוא בט' באב כנ"ל, וזהו בימים כסדרן ותקונם.

אבל בעו"ה בחורבן הבית אין לך יום שאין בו קללה, ויש לו כח בשאר ימים ג"כ, וכל כוחו על ידי אכילה, כי בזה נתחזק כוחו, כי אכילה לא ימלט מתאוה ומותרות וכדומה, ובזה לא ימלט שיש בו כח לס"א. ולכך ביום הכפורים שאסור אכילה ושתיה אין כח לס"א, וליתן לו כח היא מצוה לאכול בערב יום כפור ליתן לו כח במקצת. והנה בזמן הבית כח סטרא אחרא חלוש למאוד, ואין לו כח רק ביום ט' באב, שאז יש לו אחיזה שהוא יומו, ואילו היו מתענים ביום ההוא לא היה לו כח כלל, והיה כוחו נחלש לגמרי עד שהיה נבער מעולם, וזהו אי אפשר. ולכך המצוה לשמוח בו. ובזה יש קצת לסטרא אחרא, כי לא ימלט באכילה ושתיה קצת כח לס"א, ובפרט ביומו שאז חייליה יגבר. אבל לאחר חורבן בעו"ה, שבלאו הכי כוחו אמיץ למאוד בעו"ה, ואילו אכלו בט' באב היה מתגבר ביותר עד שהיה חס ושלוש מחריב עולם, ולכך חובה להתענות ולסגף בכל ה' עינויים כיום הכפורים למעט כוחו, וח"ו האוכל בו נותן כח לסטרא אחרא. והנה ידוע כי לכך יום הכפורים מחילה וסליחה, כי לולי שאנו נותנים כח לסטרא אחרא היה בטל מעולם, ואנחנו המקיימים אותו בשעיר המשתלח, ואף הוא א"א להיות כל כך כפוי טובה ללמד חובה על ישראל מקיימי נפשו, ומלאך רע בעל כורחו יודה ויאמר מי כעמד ישראל, וע"י כן אנו זוכים למחילה ולסליחה. ולפי זה בזמן הבית שאין לס"א כח רק בט' באב, ואילו מתענים בו היה נבער מעולם, ולכך חוב לששון ולשמחה לקיימו כנ"ל, וא"כ הרי זה כמו שעיר המשתלח, ואף ס"א יודה בעל כורחו כי הרי הם מקיימים אותו. וזו היא כוונת המדרש איכה, פתיחתא דאיכה י"א, אילו זכיתם הייתם קוראים כי ביום הזה יכפר, ועכשיו שלא זכיתם קוראים טומאתה בשוליה, והיינו כמ"ש, כי בבנין הבית אז יש לו תואר כמו יום הכפורים, כי ס"א מלאך רע בעל כורחו יענה תהלות ישראל, ויש כאן מחילה וסליחה, כי ה' טוב ושלח אם אין כאן מקטרג. אבל עכשיו בחורבן שלא זכיתם, היצר הרע גובר מאוד כגיד הנשה בירך. וזהו טומאתה בשוליה, היינו בירך יעקב, ואין כאן יום מחילה וסליחה, יום גבר אויב בעו"ה. וזהו שדייק טומאתה בשוליה.

מיהו יש להבין בגמרא דדרש חולין צב מפסוק מי נצחו למי הוי אומר יעקב נצח לס"א, וכן מי שר עם מי הוי אומר יעקב נעשה שר לס"א, ואיך יתכן השררה וניצוח במה שהחוש מכחישו, כי תקע כף ירך יעקב והוא צולע, ועבדא בישא דלא נח וצלע למריה. אבל הענין, כי שני יצר הרע יש, חד יצרא דע"ז וזהו עיקרו ושורשו של עשו ע"ז גופיה אבי אבות הטומאה, וחד יצרא דעריות זה נחלש כחו במקצת, אבל בעונותינו הרבים עדיין כאיש גבורתו, ורבים חללים הפיל, ועצומים הרוגיו, ומי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים

הלא הוא סילון ממאיר. וזהו ביעקב, שהתחיל ללחום בשרו ויצה"ר דע"ז כי הוא עיקר הס"מ, ובזה נצחו לגמרי ונעשה לו שר וכף אותו לגמרי, אבל אחר כך וירא כי יצה"ר דע"ז לא יכול, ויגע בכף ירכו, היינו יצרא דעריות, כי ירכו כינוי לאבר התשמיש כדכתיב יוצאי ירך יעקב, ובזה נגע, ובזה עדיין יש אחיזה, ולא היה אז אפשר להכניע. ולכך נקרא גיד הנשה, מלשון נשים ותשמיש, כמו"ש הראב"ע בראשית ל"ב כ"ו ד"ה ובגיד, וכן רמז הגמרא שם צא נשתה גבורתם והיו לנשים, כי זהו ענין יצר הרע של עריות. ולכך אמרו טומאתה בשוליה, היינו אבר התשמיש ירך יעקב, וזהו בשוליה, סוף אדם, וזהו חלק אדם רע, יצר הרע, כי עדיין גובר בעולם רעה, תבין מ"ש ויגע בכף ירך יעקב בצדיקים, כי אמרו שבת נ"ה ד' מתו בעטיו של נחש. ומקשים והלא מקרא מלא בקהלת ז, כ כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, אבל יובן כי יש ליתן טעם למה אי אפשר שלא יחטא, אבל כבר פירשהו דוד תהלים נא, ז הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי, כי תחילת יצירה היה על ידי זיווג ותאות איש לאשה, וזהו על ידי יצר הרע ותאוה חומרית, וא"כ הושרש בנפש הולד חלק מסטרא אחרא...

וכן, יערות דבש, ח"ב קסט ע"א:

אתא שטן נשקיה לכרעיה. ופירשו כי החיצונים יש להם אחיזה בברכיים, כדכתיב בראשית ל"ב כ"ו וירא כי לא יכול לו, שהיה שרו של עשו, ויגע בכף ירכו, כי שם יש לו אחיזה בגיד הנשה שמורה על חמוד תשמיש, כמו שאמרו חולין צ"ב. ועיין א"ע שם פסוק ל"ג ד"ה בגיד הנשה, שלכך נקרא גיד הנשה לשון נשים, וכן כל ירכיים מכוונים בכך, יוצאי ירך יעקב. ובהאי יש ליצר הרע אחיזה, כמו"ש דלולי יצר הרע ועבירה לא היה קיום המין, ולכך יש לו אחיזה בזה כאשר כבר דרשתי בזה. ועיין בכתבי האר"י ז"ל שהאריך בזה¹⁴.

★ ★ ★

האם יש קשר כלשהו בין עניינים עמוקים אלו לבין ערעורו של המנקה המערער? האם רבי יהונתן רומז על כך שהיו מאנשי כת ש"צ שרצו להכניס את דרשותיהם לפשט הכתוב, ולשנות את ההלכה המקובלת לגבי זהותו של גיד הנשה? סתם רבי יהונתן ולא פירש.

14 ועי' עוד שם דף קעט ודף קפ.